

Conștiința textuală: etică și influență

Mariana BOCA

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava

Abstract: This study argues that in any literary text, there is a textual consciousness that speaks to the reader. The analysis focuses on the relationship between the author of the text, the textual consciousness and the conscience of the reader. It aims at highlighting the forms of power and influence exerted on the reader by the textual consciousness through ethical imagination transferred to an individual.

Keywords: Literature, textual consciousness, etics, ethical imagination.

Un cititor, fie că trăiește în fiecare zi a vieții lui împreună cu *cărțile de literatură*, fie că le aduce rar în spațiul conștiinței sale, *știe* că din orice roman și din orice poezie, dintr-o epopee sau dintr-o dramă îi vorbește *o altă conștiință*. Este principalul motiv pentru care merită să te întâlnești cu *literatura*, gândește cititorul. Din lumea literaturii îți vorbește *cineva*. Și nu oricum. Acel *cineva* e dispus să îți divulge exact povestea lui semnificativă, înțelegerea proprie asupra lucrurilor, pe care o afli greu sau niciodată de la persoanele reale și din evenimentele adevărate cu care te întâlnești de-a lungul vieții. *Cunoașterea celui alt, a celui care îți vorbește din text*, este tărâmul făgăduinței promis de literatură – promisiune făcută mai ales de *autorul* de roman, de epopee, de comedie, de poezie și dramă. În această perspectivă literatura este un fel de absolut al egalității, fără nici o discriminare axiomatică: pentru orice cititor, sofisticat sau naiv, literatura este o alternativă la viața reală, cea alternativă de cunoaștere pe care o căutăm mereu, solitari sau împreună, și din a cărei energie neliniștită s-a născut povestea, cronică, rememorarea, mitul, metafora, moșitul ideilor, filosofia.

Prin urmare, atitudinea cititorului este un act simplu de cunoaștere intuitivă. În textul literar există o conștiință. Unii dintre noi, cititorii, o identificăm cu *o voce*, cu o *prezență* impalpabilă sau cel puțin cu viziunea unei *alte persoane* asupra lucrurilor. Se naște întrebarea dacă această percepție intuitivă e valabilă pentru orice fel de text (de la descrierea științifică, la literatura ficțională; de la textul istoric și autobiografic, la cel ficțional și metaforic) sau acționează asupra conștiinței cititorului numai în relație cu anumite texte. Răspunsul pe care îl susțin este că sentimental inerent al prezenței unei

conștiințe vorbitoare se naște în mintea cititorului numai atunci când el citește un text care transmite o poveste prin intermediul unei *povestiri*. Identific aceste texte cu toată literatura de ficțiune și cu poezia, cu textul istoric, memorialistic, diaristic și autobiografic, unind în același spațiu ficțiunea cu metafora, pe de o parte, și istoria cu autobiografia, pe de altă parte.

De ce? Ajungem astfel la diferența dintre *poveste* și *povestire*, care ne duce direct spre miza ce o reprezintă problema existenței unei conștiințe în textul literar. Povestea (*histoire*, în franceză; *story*, în engleză) este *mythos*, întâlnire cu oameni adevărați sau fictivi, cu evenimente din viața lor reală sau posibilă, capabile să ne deconspire regulile după care își conduc existența, scenariul existențial în care se proiectează sensul pe care îl construiesc în raporturile lor particulare cu istoria și timpul.

Pentru Aristotel, arta rezulta din imitarea omului în acțiune (Capitolul 2, *Poetica*). Acțiunea umană este obiectul tragediei, al epopeei, al oricărui text literar. *Mythos* pentru Aristotel este ceea ce înțelegem azi prin *fabulă* – „ansamblu de fapte care alcătuiesc subiectul, conținutul unei opere poetice”: „Dat fiind că cei ce imită înfățișează oameni în acțiune, care nu pot fi decât oameni merituși sau oameni mediocri (aproape întotdeauna caracterele se reduc la aceste două categorii, viciul și virtutea reprezentând la toți oamenii deosebirea de caracter), ei îi înfățișează sau mai buni decât suntem noi în general, sau mai răi, sau la fel cu noi, cum fac pictorii.” (p.14) Aristotel începe să privilegieze diferența dintre obiectele reprezentării, pentru că, în viziunea lui, reprezentarea viciului și a vituții este mereu aceeași: „E limpede că fiecare din imitațiile despre care am vorbit [operele de artă] va avea la fel aceste deosebiri și va fi alta, deoarece altele sunt obiectele pe care le imită, în felul cum am spus.” (p.15.)

Povestea este produsul unei conștiințe care pune la lucru gândirea narativă și gândirea alegorică, într-un dozaj unic pentru fiecare poveste în parte, evidentă și prin unicitatea povestirii care tranșează textual povestea. În asemenea texte reprezentarea ideilor noastre despre realitatea lumii are un conținut emoțional, individual sau pur narativ, indicând prin acest tip de coerență internă prezența conștiinței intratextuale. Cu siguranță, e posibil să demonstrăm că orice text – de la cel al matematicii, la cel al filosofiei și literaturii, exprimă o conștiință intrisecă, pentru simplul motiv că este produsul rațiunii unui om *real* care se adresează conștiinței *reale* a cititorului. Dar nu orice text poate să dezvolte în orice cititor percepția certă a existenței unei conștiințe ascunse, pe care el, cititorul, o face să îi vorbească, pe măsură ce dă glas textului în fața propriei conștiințe. Percepția conștiinței textuale depinde de capacitatea cititorului de a intra în relație cu ea, prin lectură și dialog.

Cititorul de literatură, însă, are cu certitudine percepția existenței în text a unei conștiințe care îi vorbește. Ea nu i se datorează, ci i se impune prin chiar natura textului literar – un flux de reprezentări ce urmează implacabil și fericit logica narativă a unei minți omenești, mintea autorului. Nici lirismul pur nu se poate sustrage total narativității, pentru că imaginea cea mai *anti-narativă* este o secvență evocatoare dintr-o poveste amplă accesibilă autorului, în momentul creației, și care rămâne a fi presupusă de către cititor. Iar

mintea omului înțelege timpul, înregistrează evenimentele, produce cunoaștere, delimitează ceea ce cunoaște de ceea ce nu cunoaște prin intermediul povestirii.¹

Când punem problema conștiinței textuale și ne întrebăm *ce este ea sau cum se naște*, înțelegem că se produce un transfer imposibil de cuantificat cu fermitate dinspre autorul textului spre conștiința sedimentată în text. De pe această poziție, conștiința textuală se naște prioritar ca ipostază a conștiinței *reale* a autorului *real* al textului, *în timp* ce el își reflectă ființa proprie în ritmul și în timpul istoriei și al lumii lui proprii, prin intermediul textului. Dar în text conștiința astfel transferată devine o simplă latență, prin intermediul textului. Dar în text conștiința astfel transferată devine o simplă latență, o formă presupusă. Doar mintea celeilalte conștiințe implicate, a cititorului real, poate da viață prin lectura și prin dialog viu conștiinței prezente în text. Pentru cititorul obișnuit, conștiința care i se adresează din text este cel puțin un adevăr intuitiv. Orice operă literară are o conștiință intrinsecă, pe care o dezvoltă autorul ei, dar care nu se identifică cu conștiința acestuia, ci se instrăinează de conștiința autorului până devine autonomă, în chiar momentul finalizării operei și al deschiderii către cititor.

Întrebarea este ce face cititorul cu percepția conștiinței textuale. O acceptă și o valorifică? O neagă, o falsifică, o camuflează și o travestește în altceva – în forme, mai ales, tip funcții narative, eu narativ, eu liric etc., pentru a nu mai recunoaște nici un fel de prezentă o a unei posibile conștiințe? Conștiința este egală cu ideea de responsabilitate. Dacă noi, cititorii, acceptăm sau mărturisim prezența unei conștiințe, în dinamica vie a unui text care povestește, chiar și atunci când vorbește în metafore, atunci știm că centrul viu al oricărui text este etica manifestă a acelei conștiinței cu care eu, cititorul mă întâlnesc în lumea autonomă a poveștii. Două conștiințe nu pot comunica înafara ideii de *etică*, pentru motivul elementar că fiecare vine în spațiul dialogului cu *propria etică*.

Literatura înseamnă povești cu oameni și cu lumile lor – adevărate, posibile sau imposibile. Conștiința din text se manifestă prin vocile ficționale, evocând astfel povești și comunicând viziuni diferite asupra lumii și a realităților. Iar mintea noastră are nevoie de hrana proaspătă a întâlnirii necondiționate cu oameni diferiți și asemănători, cu lumile și cu poveștile lor. Literatura nu poate să dispară pentru că oferă oricărui cititor tocmai posibilitatea unei asemenea întâlniri libere. Fără limitări, fără tehnologie, fără cenzură. Mediatorul întâlnirii dintre mintea cititorului și lumea evocată în cartea de literatură este chiar conștiința, pe cât de tăcută, pe atât de elocventă, existentă în textul literar. Nici un cititor obișnuit, fără pretenții de critic sau de hermeneut, fără să fie profesor de literatură, n-ar fi surprins să audă opinia că prin romanul sau prin poezia citită îi vorbește, de fapt, o conștiință așezată cu efort în cuvintele textului de chiar autorul acelu text literar. Conștiința tăcută din text se întrupează și devine elocventă, dobândind un cop mental particular, pe măsură ce mintea cititorului metamorfozează cuvintele în reprezentări, în timp ce citește textul. Iar din reprezentări se proiectează imagini dominante și se impun voci individuale.

¹ Paul Ricoeur spune în *Timp și povestire. Timpul devine timp uman pe măsură ce este articulat într-o manieră narativă; pe de altă parte povestirea este semnificativă în măsura în care desemnează trăsăturile experienței temporale.* (Paul Ricoeur, *Temps et récit*, Tome I, Editions du Seuil, Paris, 1983, p.17)

Din imaginile dominante și prin vocile individuale se impun în lectură sensuri influente. Imaginația volatilă a conștiinței textuale câștigă aparență și intră în imaginația vie și tare a cititorului real. Sensurile orientate de poveste, prin emoții și idei, construiesc împreună figura distinctă a unei gândiri deschise către cititor. Fluidul energetic al imaginilor, al vocilor, al sensurilor și mai ales al gândirii care se adresează imaginației și conștiinței cititorului, apropie pas cu pas cititorul însuși de conștiința tăcut-olocventă aflată în miezul textului. Conștiința cititorului intuiește prezența celeilalte conștiințe, în text, încă din primele reprezentări și o percepe ca pe un ghid intangibil, dar prezent și puternic:

*„O muză, cântă-mi mie pe bărbatul
Viteaz și iscusit, care-ntr-o vreme,
Când el cu măiestria lui făcuse
Pustiul din ziduri sfinte de la Troia,
Nemernici amar de ani pe lume
Și cunosc pe drumul lui tot felul
De oameni, de orașe și de datini,
Și pătim așa de mult pe mare
Să-lîndu-se să scape de primejdii
Și înapoi să-și ducă pe tovarăși.”²*

Așa începe primul cânt din *Odissea* lui Homer. Din primele cuvinte ale textului e deja evidentă o chemare a celeilalte conștiințe adesea conștiinței cititorului³. O chemare spre cunoaștere, întâlnire, spre dialog. Tot acest dinamism naște în mintea cititorului un micro-teritoriu mental și îl încarcă cu memorie, cu emoții, cu idei, cu energia unor ființe posibile – ființele ficționale și cu reliefurile unei lumi din altă parte – lumea ficțională. Cititorul acceptă ca mintea lui să fie locuită, cel puțin temporar, de lumea imaterială a celeilalte conștiințe, a cărei evidență e probată de chiar proiecția mentală la care cititorul participă și pe care o asimilează. Are loc un transfer de conținut dinspre conștiința cealaltă, *conștiința din text*, înspre conștiința cititorului. Mintea și mai ales conștiința cititorului nu poate rămâne indiferentă sau neutră în timpul acestui proces de transfer, pentru că ea participă la o orientare dată sensurilor, gândirii, întregii lumi imateriale, de conștiința cealaltă. Întâlnirea la care e chemată conștiința cititorului nu este deloc una inocentă.

Nimic nu este inocent în apropierea dintre două conștiințe, poate mai ales dacă una dintre ele este deopotrivă – imaterială, textuală și fictivă. Se produce o

² Homer, *Odissea*, în românește de G. Murmu, Studiu introductiv și comentarii de G.M. Pippidi, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p.31.

³ Ideea, fără a fi dezvoltată, apare în critica românească în studiul lui Mircea Martin, *Singura critică*, publicat într-o primă ediție în 1986, la Cartea Românească, și reeditat în 2006 la Polirom, prin valorificarea pozițiilor lui Picon și George Poulet: „...chiar ea, opera, are o conștiință inconfundabilă cu cea care a generat-o. Ea nu e, deci, (numai) purtătoare a conștiinței creatorului, ci și deținătoare a propriei conștiințe. Un Picon și un Poulet, printre alții, au stăruit convingător asupra faptului că opera este conștiință.” (Mircea Martin, *Singura critică*, Polirom, 2006, ediția a 2-a, pag. 57)

influență: conștiința cititorului își deschide mintea și se relaxează fără teamă în fața conștiinței din text. Nu își ia măsuri de precauție speciale. Cititorul e cel mai adesea convins de lipsa de putere reală a conștiinței textuale asupra minții și asupra rațiunii sale. Mai mult, cititorul vrea să fie sedus, așteaptă să fie acaparat de lumea ficțională a textului, cu certitudinea imposibilității ca o conștiință fictivă cum e cea textuală să pună cu adevărat stăpânire pe conștiința sa reală. Așadar, cititorul intră într-o experiență a minții pe care e sigur că o poate stăpâni. Se înșală sau nu? Odată ce mintea cititorului se prinde în jocul chemării din text, ea urmează, în fapt, aventura unei alte minți reale, aceea a autorului care a scris textul. Din aventura minții și a conștiinței omului *real* – autorul – se naște conștiința (fictivă) textuală.

Conștiința cealaltă, conștiința din text, acționează asupra cititorului prin influență și participare. Mediind întâlnirea *cititor-text*, ea transferă spre conștiința cititorului sensuri, tipare de gândire, cunoaștere. Un anumit fel cunoaștere. Conștiința textuală mediază o anumită înțelegere asupra a ceea ce este binele și asupra a ceea ce este răul, exprimată prin *imaginația etică* cu care ființele ficționale, vocile ficționale – lumea din text se adresează minții cititorului. De aceea, conștiința textuală transferă cititorului propria înțelegere asupra binelui și asupra răului prin conținutul orientat al reprezentărilor cu care lucrează *imaginația etică* intrinsecă lumii textuale. Conștiința din text produce un dialog și o influență participativă asupra conștiinței cititorului datorită *imaginației etice* pe care se bazează orice lume ficțională și care e consagvină gândirii ce emană din conștiința textuală în producerea reprezentărilor și în orientarea tuturor sensurilor acestora.

Conștiința cititorului e atrasă de o asemenea experiență a participării și a influenței pentru că în orice întâlnire cu lumile ficționale ale literaturii există promisiunea *catharsis*-ului – o emoție revelatoare atât de puternică încât poate aduce simultan cititorului eliberarea (de rău) și cunoașterea (binelui). *Catharsis*-ul, prin urmare, are o *putere magico-etică* asupra cititorului. Produce o ruptură sau o pauză în *continuum*-ul vieții concrete a cititorului, ca un fel de plecare în altă parte sau un fel de înstrăinare. *Catharsis*-ul îl poartă pe cititor într-o altă realitate, iar în timpul acestei călătorii, cititorul „uită” de el însuși, „uită” propria existență, are viziunea unei alte lumi, cunoaște altceva.

Se acumulează spontan o distanță și se produce o înstrăinare între mintea/conștiința cititorului și propria sa lume. Iată ce spune Ioan Scărarul despre înstrăinare: „*Înstrăinarea sau exilul de bunăvoie este părăsirea fără revenire a tot ceea ce în patrie ne împiedică să atingem scopul nostru, care este realizarea pietății. Înstrăinarea este punere de frâu obiceiurilor, înțelepciunea care rămâne, inteligența care nu se arată lumii, viața ascunsă, scopul nevăzut, meditația interioară, dorința de puținătate, cauza dorului dumnezeiesc, bogăția dragostei, lepădarea slavei deșarte, adâncul tăcerii. [...] Înstrăinarea este îndepărtarea de toate, pentru ca gândul să fie făcut nedespărțit de Dumnezeu.*”⁴

⁴ Ioan Scărarul, *Scara raiului*, Traducere, introducere și note de mitropolit Nicolae Corneanu, ediția a IV-a, Editura Amarcord, Timișoara, 2000, p. 160. Aristotel, *Poetica*, Editura Științifică, 1957, traducere de acad. profesor C. Balmuş, Biblioteca Filozofică sub îngrijirea lui C. I. Gulian.

Atunci când cititorul trăiește *catharsis*-ul, el cunoaște o experiență secvențială, fulgurantă, de tip *quasi-mistic*. Amintirea ei poate avea o influență inițiativă. Lectura e un exil foarte scurt de bunavoie al cititorului plecat în lumea celeilalte conștiințe – conștiință textuală. Când cititorul revine din ficțiune în realitate este neschimbat? Sau revenirea poartă urma unei *influențe etice*? *Imaginația etică* particulară dezvoltată de conștiința textuală prin reprezentările ficționale *poate* orienta înțelegerea asupra binelui și asupra răului din mintea reală a cititorului. Nimic nu e arbitrar, nimic nu e inocent, nici în cele mai pretins arbitrare lumi ficționale – lumile suprarrealiștilor, ale experimentalistilor dadaști.

Bibliografie

- Aristotel, *Poetica*, trad. C. Balmuș, Editura Științifică, București, 1957
Homer, *Odiseea*, trad. G. Murnu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1959
Mircea Martin, *Singura critică*, Polirom, București, 2006
Ioan Scăraru, *Scara raiului*, Trad. Nicolae Corneanu, Amarcord, Timișoara, 2000
Paul Ricoeur, *Temps et récit*, Tome I, Editions du Seuil, Paris, 1983